

Der Vorleser van Bernard Schlink

– Louis Geertman

Deze inleiding is alweer de vijfde en tevens de laatste in het kader van mijn literatuurserie “De zoektocht van de ziel in de literatuur”. De serie werd enige jaren geleden geopend met een bespreking van ‘Les Fleurs Du Mal’ van de Franse dichter Charles Baudelaire. Daarna volgden van de Franse auteur Antoine de Saint-Exupéry het sprookje ‘Le Petit Prince’, van de eveneens Franse schrijver André Gide de in dagboekvorm geschreven roman ‘La Symphonie Pastorale’ en van de Duitse auteur Herman Hesse de roman ‘Narziss und Goldmund’. Deze besprekingen zijn eerder al in “Theosofia” gepubliceerd. Nu staat de roman ‘Der Vorleser’ van de Duitse schrijver Bernard Schlink centraal.

Schlink werd in 1944 geboren in de buurt van Bielefeld en studeerde rechten. Meteen na de ‘Wende’ kwam hij naar Berlijn. Hij bleef daar om als hoogleraar publieks- en volkerenrecht te werken aan de Humboldt-universiteit. Daarnaast is hij als schrijver werkzaam. In 1995 maakte de publicatie van zijn roman ‘Der Vorleser’ hem wereldberoemd. Op de Duitse middelbare scholen is de roman inmiddels verplichte literatuur geworden; in Nederland brak ‘Der Vorleser’ pas door na een recensie van Rudy Kousbroek in de NRC, eind 1997, waarna interviews in dag- en weekbladen en op de Nederlandse televisie volgden.

Het verhaal van ‘Der Vorleser’ heeft betrekking op de gebeurtenissen rond de concentratiekampen in de Tweede Wereldoorlog en het hele moeizame proces van verwerking daarvan door de Duitsers (maar ook door andere volken binnen Europa). Dat verwerkingsproces vindt plaats zowel bij de mensen die indertijd als volwassenen direct betrokken waren alsook bij de generatie van na de Tweede Wereldoorlog, de kinderen van diezelfde volwassenen. De roman schetst indringend deze worsteling met het verleden en laat zien hoezeer het onmogelijk is om én te veroor-

delen én te begrijpen, hoe moeilijk het is om in een andere tijd de tijdgeest van toen terug te halen. Ook wordt via een van de hoofdpersonen, Michael Berg, duidelijk gemaakt dat de rechtspraak zoals we die kennen een conventie is, in wezen een fictie; het vooronderstelt, zoals de Libanese dichter en filosoof Kahlil Gibran stelt in zijn boekje 'De Profeet', dat je meent onderscheid te kunnen maken tussen goed en kwaad en dat je over iemand die iets verkeerd gedaan heeft denkt te kunnen spreken "als ware hij niet een der jouwen, maar een vreemde, en een indringer in je wereld".

Het gaat, metaforisch gezien, om de evolutie van het bewustzijn van de mens, van volledig onbewust evoluerend naar volledig bewustzijn, waarvoor heel veel levenservaringen nodig zijn.

"Evenmin", zegt deze filosoof, "als een enkel blad geel kan worden zonder het stille medeweten van de ganse boom, kan ook de boosdoener kwaad doen zonder de verborgen wil van jullie allen. Als in een optocht trek je tezamen op naar je goddelijke Zelf. Je bent de weg en die haar bewandelt. En ook dit, al ligt het woord zwaar op je harten: de rechtvaardige is niet onschuldig aan de daden der bozen. En wie rein van handelen is, is niet onbezoeeld door de daden van de boosdoener. De veroordeelde is vaak de lastdrager van de zogenaamd schuldlozen en onberispelijken. En hoe vervolg je hem die metterdaad een misdadiger en verdrukker is, maar ook gekrenkt en geweld aangedaan wordt? Hoe zul je hen straffen wier berouw reeds groter is dan hun overtreding?" Ik heb Kahlil Gibran nogal uitgebreid geciteerd, omdat we bij het lezen van 'Der Vorleser' in gedachten moeten houden hoe ook Bernard Schlink zich bewust is van het dilemma van de rechtspraak. Daarom zal ik daar nog uitvoeriger op terugkomen bij de verdere bespreking van de roman.

Ook literair gezien is 'Der Vorleser' een fascinerend stuk proza, een soort detectiveroman, waarbij de lezer, die zich, zoals dat in een echte goede roman hoort te gebeuren, volledig identificeert met de eigenlijk hoofdpersoon, die hier Hanna Schmitz heet, juist daardoor geweldig met zichzelf, met zijn normen- en waardepatronen geconfronteerd wordt: hetgeen natuurlijk juist ook de bedoeling van de schrijver is. Want hij wil helemaal geen oplossingen aandragen voor de problemen zoals hij die schetst in 'Der Vorleser', maar hij wil ons laten nadenken over onszelf en ons tot een dieper bewustzijn brengen van de geweldige complexiteit van het mens-zijn, van het mens-woorden in de spirituele betekenis van het woord. En daarmee raken we aan wat voor mij dan ook dé spirituele dimensie is van deze roman: het gaat, metaforisch gezien, om de evolutie van het bewustzijn van de mens, van volledig onbewust (uitgedrukt in het analfabetisme van Hanna, de slechterik, maar zonder zich daarvan bewust te zijn) evoluerend naar volledig bewustzijn, waarvoor heel veel levenservaringen nodig zijn. Want wat is het kwade anders dan het afwezig zijn en het niet bewust zijn van het goede, het gebrek aan vermogen om alles los te laten wat er aan wetten en regels en zeden in de uiterlijke wereld bestaat om te komen tot volledig individuele zelfverantwoordelijkheid voor het eigen bestaan, om je uiteindelijk te kunnen bevrijden van de wetten van Karma, die net zolang werkzaam blijven totdat volledig bewustzijn, volledig altruïsme, volledig opgeven van de eigen persoonlijkheid tot stand is gebracht.

Wat de opbouw van 'Der Vorleser' betreft: de roman bestaat uit drie delen, die weer onderverdeeld zijn in kleine hoofdstukken zonder titel.

In het eerste deel maken we kennis met de 15-jarige Michael Berg die aan geelzucht lijdt en op straat moet overgeven. Een vrouw ontfermt zich over hem en brengt hem naar huis. Wanneer hij enige tijd later weer gezond is, moet hij van zijn moeder een bos bloemen gaan brengen

naar de vrouw. Later droomt hij steeds weer van het huis in de Bahnhofstrasse, waar zij woont. Het duikt steeds weer op andere plaatsen op, in vreemde steden, op het platteland; het is leeg, blind. Hij wil het betreden, maar dat kan nog niet. Toch is het hem vertrouwd. Hij ervaart het als in een dode wereld. Een spannend beeld: is het het beeld van de levende waarheid waartoe je in de uiterlijke wereld nog geen toegang hebt? Is het het spirituele thuis, het thuis dat je pas bereikt na al je levenservaringen: het huis van de verloren zoon?

Het gegeven dat het huis aan de Stationsstraat staat is ook al symbolisch voor de bewoonster; het is een plek waar een mens aankomt en waarvandaan hij ook weer vertrekt. Een huis aan het spoor, wat past bij haar beroep, zoals we nog zullen zien.

Bij de naamgeving van de beide hoofdpersonen valt op dat, hoewel de achternamen net zo alledaags zijn als bij ons bijvoorbeeld Jansen of Pietersen, dat allerm minst het geval is met de voornamen die verwijzen naar religieuze bijbelse achtergronden, waarmee een spirituele dimensie wordt ingebracht die goed past bij de inhoud van deze roman.

Het huis van Frau Schmitz is armoedig van binnen. Zij laat hem binnen in haar keuken waar zij leeft. Ze praten met elkaar terwijl zij de was strijkt. Hij merkt op dat zij blond haar heeft tot op haar schouders en hij vindt haar mooi (een oer-Duits beeld van de vrouw als blonde schoonheid; wie denkt hierbij niet onwillekeurig aan Gretchen uit 'Faust' van Goethe?). Door een spleet in de deur ziet hij hoe zij zich omkleedt en vlucht dan weg. Een week later gaat hij weer naar haar huis, want hij fantaseert alsm aar over haar. Ze is niet thuis en hij gaat zitten op een traprede voor haar huis om haar op te wachten. Eindelijk komt ze eraan in het uniform van een tramconductrice. In dit beeld komt sterk naar voren het onbewuste, het automatische van de hoofdpersoon; het uniform duidt op eenvormigheid, aangepast zijn; ze zit als tramconductrice in een vast

spoor dat ze niet voor zichzelf heeft uitgestippeld, maar dat ze slaafs volgt om zich staande te houden in de wereld.

Ze is niet verbaasd om Michael te zien, ze is alleen maar moe. Hij haalt kolen voor haar uit de kelder en als hij naar boven komt is hij helemaal zwart in het gezicht. Ze moeten er beiden om lachen en zij maakt een bad voor hem klaar. Als ze terugkomt met een handdoek is ze zelf ook naakt, want, zegt ze, "darum bist du doch hier". Dat is goed gezien: voor de jonge mens betekent liefde in de eerste plaats een fysieke ervaring, seks. Wat echte liefde nog meer inhoudt kan men pas later leren en ervaren. Het feit dat Hanna zich zomaar aan hem geeft, duidt erop dat ze in ieder geval de ervaring heeft opgedaan in het leven dat het daar bij mannen in de allereerste plaats om draait en dat ze zich daar zonder moeite in kan schikken. Maar ook laat het zien dat ze niet geheel gevoelloos is, wat belangrijk is voor onze kijk op haar in het vervolg van de roman. Ze slapen met elkaar en Michael wordt verliefd op haar. Thuis meldt hij dat hij zich voldoende hersteld acht en dat hij vanaf de volgende dag weer naar school wil gaan; zijn vader, professor in de filosofie (tegenover het fysiek aspect van het leven het geestelijke vertegenwoordigend), vindt dat goed.

Vanaf dat tijdstip bezoekt hij de vrouw iedere dag, spijsbelt daarvoor zijn laatste lesuur op school. Zij douchen zich en gaan met elkaar naar bed. Dit detail dat we bij Hanna steeds weer terugzien, wassen en schoonmaken, heeft duidelijk een symbolische betekenis. Later zullen we zien waarom. Daarna rent Michael naar huis om rond half twee op tijd aan te kunnen schuiven voor het middagmaal.

Hij vraagt haar naar haar voornaam, want hij weet alleen maar dat ze mevrouw Schmitz heet. Ze heet Hanna en vraagt hem op haar beurt hoe hij heet. Het verbaast hem dat zij zijn naam niet op zijn schriften en boeken heeft gelezen. Dit is een van de talrijke vooruitwijzingen die ons – lezers-detectives – later de ontdek-

king zal laten doen die zoveel verklaart over Hanna's opstelling naar Michael en naar de rechtbank toe. Wanneer hij vertelt dat hij zo goed als zeker zal blijven zitten op school, omdat hij door zijn lange ziekte zoveel gemist heeft, wordt Hanna woedend en eist van hem dat hij het toch voor elkaar zal krijgen over te gaan; anders mag hij haar niet meer komen opzoeken. Ook dit is een element dat belangrijk is om te signaleren: studeren, leren, kennis opdoen is ontzettend belangrijk voor de ontwikkeling van de mens. Dat mag je niet verwaarlozen, je moet woekeren met je talenten, zoals de Bijbel zegt.

Hij slaagt er inderdaad in om bevorderd te worden en hij mag haar blijven beminnen; en hij is gelukkig. Als hij later aan deze fase terugdenkt voelt hij zich echter treurig. De vraag die men zich hierbij stelt is: is dit treurige gevoel een verlangen naar voorbij geluk? Of zijn het de gebeurtenissen erna die dat geluksgevoel van toen bederven? Of is het het bewustzijn dat geluk alleen geluk kan zijn als het blijvend, eeuwig is? Deze overwegingen zijn ook belangrijk als opstapje naar de vraag hoe de generatie van na de oorlog zich voelt met het weten, nu, van de gebeurtenissen van toen; misschien koesteren zij ook herinneringen aan een onbezorgde gelukkige jeugd en van liefdesgevoelens voor hun ouders, met wie men het nu zo moeilijk heeft. Ja, deze roman zit subtiel in elkaar!

Als Michael Hanna naar haar verleden vraagt, vertelt ze dat ze geen familie heeft, bij de soldaten is geweest, sinds de oorlog allerlei baantjes heeft gehad en 36 jaar oud is. Ze is verbaasd dat het hem wat kan schelen. Michael heeft het aan Hanna te danken dat hij zich zeker en lekker in zijn vel voelt. Hanna wil voortdurend weten wat hij allemaal leert op school en dringt er bij hem op aan dat hij haar zal voorlezen. "Du hast eine so schöne Stimme, Jungchen, ich mag dir lieber zuhören als selbst lesen". Merkwaardig, nietwaar!

Hanna blijkt een zeer oplettende luisteraar.

Een keer komt het tot een ruzie, omdat Michael in zijn Paasvakantie met de tram is meegereden waarop Hanna werkt. Ze doet net alsof ze Michael niet ziet en hij voelt zich, zo staat het in de roman, uitgesloten uit de gewone wereld, waarin mensen wonen, werken en elkaar liefhebben, tijdens de eindeloze en doelloze rit in de lege tramwagon. Pas als hij uitstapt ervaart hij weer het echte leven, de vogels die fluiten, bloeiende fruitbomen, tuinderijen, mooie luchten, hij voelt zich ontwaakt als uit een boze droom en is heel verdrietig; maar Hanna, vanuit haar eigen persoonlijkheid, haar jaloezheid misschien wel op zijn kennis, zijn sociale achtergrond, doet het voorkomen alsof Michael juist háár niet wilde kennen, waarmee zichtbaar wordt hoe kwetsbaar ze zelf is en hoezeer ze onder druk leeft. Wil Michael met haar verder dan zal hij zich aan haar moeten aanpassen. En Michael is bang om haar kwijt te raken. Hij schrijft haar nog wat lange brieven, maar zij reageert daar helemaal niet op: weer een vingerwijzing naar wat komen gaat.

In de week na Pasen maken ze 4 dagen lang een fietstocht samen. Om die te kunnen betalen verkoopt Michael zijn mooie postzegelverzameling. Hanna laat zich geheel door hem leiden, wil zich niet om richting, om straten bekommeren (wat weer symbolisch is voor de functie die Michael naar Hanna toe heeft). 's Avonds zijn ze te moe om elkaar te beminnen. In de hotelletjes schrijft Michael Hanna en zichzelf in als moeder en zoon. Zij laat hem ook het eten uitkiezen. Het beeld van moeder en zoon is mooi gekozen, omdat het de band aangeeft tussen hen, omdat het een beeld is van degene die weet tegenover degene die nog moet leren. Een beeld dat echter door Michael wordt opgeroepen; hij is immers degene die hen inschrijft, waarmee misschien het beeld ook omgedraaid kan worden: misschien is het de zoon die de moeder moet leiden, zoals ook gesuggereerd wordt doordat hij het is die zich om richting, voedsel en onderdak bekommert. Ja, de rol van leraar en leer-

ling loopt in het leven, wanneer men het vanuit een spirituele dimensie beschouwt, voortdurend door elkaar.

Een keer is er strijd. Michael wil Hanna verrassen met een vers ontbijtje en heeft dus stilletjes het hotel verlaten om wat boodschappen te gaan doen. Hij heeft voor Hanna een briefje achtergelaten. Wanneer hij terugkomt op de kamer is zij woedend, huilt en slaat hem zelfs met een riem. Het briefje blijkt op onverklaarbare wijze verdwenen te zijn, wat ons lezers en ook Michael zo langzaam de ogen moet doen opengaan. Ondanks dit merkwaardige voorval zijn ze heel happy met elkaar.

In de zomervakantie weet Michael zijn ouders ertoe over te halen hem een week alleen thuis te laten. Zo gebeurt het dat Hanna een keer bij Michael thuis komt. Ze ziet alle boeken in de studeerkamer van diens vader, haar blik is moe: zoveel boeken! Ja, er is een lange weg te gaan, haast om moedeloos van te worden soms; maar gek genoeg gaat de mens steeds weer met volle energie en met veel enthousiasme deze taak aan, zoals blijkt uit Hanna's geweldige interesse voor alles wat Michael haar voorleest. Hanna voelt zich een beetje een indringer en wil ook niet met hem in zijn bed slapen. Hij leest haar vele beroemde boeken uit de wereldliteratuur voor; alles boeit haar.

Langzaam begint Michael zich echter toch een beetje van Hanna los te maken, zoals we al voorvoelden sinds het voorval in de tram, en dat was ook wel enigszins te verwachten. Het gevoel van liefde, uitgedrukt in seksuele bevrediging, ebt weg en dus gaat Michael zich meer op anderen richten; hij zoekt het gezelschap van leeftijdgenoten en tegelijkertijd voelt hij dat toch ook een beetje als een verraad naar Hanna toe. Er is een meisje in zijn klas, Sophie geheten, dat hem sympathiek is. Later zal blijken dat, hoewel hij een keer met haar naar bed gaat, zij elkaar toch niet echt kunnen bereiken. Dat ligt niet aan Sophie. Michael is nog niet in staat tot wijsheid (want dat is waar de naam "Sophia" is Grieks voor "wijsheid" voor

staat), tot liefde die zowel fysiek als geestelijk is. Op een keer ziet hij Hanna onverwacht bij het zwembad, waar hij met zijn vrienden en vriendinnen is, maar hij gaat niet naar haar toe. De volgende dag blijkt ze verdwenen te zijn, verhuisd zonder een nieuw adres achter te laten.

In deel twee zien we hoe Michael, na Hanna's verdwijning, eindexamen doet en rechten gaat studeren. Dit is voor ons een belangrijk gegeven, omdat het in deze roman erg draait om de vraag: Wat is recht? Wat is rechtdoen? Wat zijn de rechten van de mens? In de Theosofische Vereniging hebben we deze rechten verwoord door te verwijzen naar de universele broederschap der mensheid, zonder onderscheid van ras, geloof, geslacht, kaste of huidskleur, alsmede door het aanmoedigen van de vergelijkende studie van godsdienst, wijsbegeerte en wetenschap: de driehoek van religie, kennis en wijsheid, ofwel God de vader, de Zoon en de heilige Geest, waarin de verwevenheid van geest en stof wordt uitgedrukt en waarin de opdracht van ons mens zijn schuilt.

Goed en kwaad zijn polariteiten waartussen de mens in wording zich beweegt, en naarmate hij evolueert in bewustzijn, evolueert uiteraard het recht mee.

Goed en kwaad zijn polariteiten waartussen de mens in wording zich beweegt, en naarmate hij evolueert in bewustzijn, evolueert uiteraard het recht mee. Het is ook belangrijk dat Michael rechten doet, omdat daarmee verklaard kan worden waarom Michael en Hanna elkaar toch weer terugzien. Want hij ziet haar weer in de rechtszaal, als hij daar moet zijn vanwege een seminar over de processen met betrekking tot de concentratiekampen. Hij behoort tot de generatie van kinderen wier ouders de nazi-tijd meegemaakt hebben.

Voor de rechtbank verklaart Hanna dat zij in de herfst van 1943 vrijwillig bij de SS was gegaan, hoewel haar bij Siemens een betere baan aangeboden was. Ze werkte in Auschwitz en later in een klein concentratiekamp bij Krakau. Hanna staat in het proces altijd alleen en spreekt met niemand. Michael's gevoelens zijn als verdoofd, zoals dat ook gebeurt bij in een concentratiekamp opgesloten arrestanten die daar al langer verblijven en allerlei gruwelijks zien gebeuren. Hij vraagt zich af: "Was sollte und soll meine Generation eigentlich mit den Informationen über die Furchtbarkeiten der Vernichtung der Juden anfangen?" We moeten niet denken, zegt de schrijver hiermee, dat we kunnen begrijpen wat niet te begrijpen is; we mogen niet vergelijken wat niet te vergelijken is. We kunnen eigenlijk alleen maar in ontzetting, schaamte en schuld verstommen. En heeft dat zin? Leidt dat ergens toe? Daarmee geeft Bernard Schlink al heel duidelijk aan dat niemand zichzelf of een ander genoegdoening kan schenken, niet door processen, niet door veroordelingen. Ieder mens moet uiteindelijk met zijn eigen geweten klaarkomen, iedereen moet leren zelf verantwoordelijk te zijn voor het bestaan en voor ieder mens is er een eigen les te leren, voor Hanna, voor Michael, voor ieder van ons. Dat is de wet van het leven, de wet van Karma en Dharma.

Een van de voornaamste aanklachten is dat de vrouwen die toezicht hielden op de gevangenen verscheidene honderden vrouwen, die in een kerk waren opgesloten, hadden laten verbranden en niet de deuren hadden geopend toen de kerk had vlam gevat. Hanna maakt voor het gerecht een slechte indruk; ze bestrijdt bepaalde uitspraken te hebben gedaan, hoewel ze wel het protocol daarvan onderschreven had. We hebben Hanna inmiddels leren kennen als iemand die streeft naar eerlijkheid en waarheid. Nu lijkt ze dus iets anders gezegd te hebben dan wat ze heeft ondertekend in het protocol. Voor ons lezers weer een duidelijke aanwijzing dat er iets bijzonders met Hanna moet zijn, wat ook al op

veel eerdere plaatsen in de roman aangeduid wordt. Daardoor wordt haar nu de schuld voor het drama in de schoenen geschoven. Hanna had in het concentratiekamp haar 'lievelingetjes' gehad, jonge meisjes die haar hadden voorgelezen, maar die na enige tijd naar Auschwitz doorgestuurd werden, dus de dood in. Michael begrijpt wel dat Hanna de meisjes, die sowieso voorbestemd waren om gedood te worden, nog een poosje een prettige tijd had willen bezorgen, maar Hanna zelf zegt niets.

Michael leest het boek van een der beide vrouwen die als enigen de brand in de kerk overleefd hadden: alle andere vrouwen waren levend verbrand! Als de hoofdrechtster in het proces vraagt waarom de vrouwelijke opzichters de kerkdeuren niet geopend hadden, komen alle aangeklaagde vrouwen met uitvluchten. Eén van hen beschuldigt Hanna ervan het bericht over de brand geschreven te hebben. Hanna probeert te verklaren hoe de situatie ten tijde van de brand was en maakt daardoor de zaak alleen nog maar erger. Haar eerlijke vraag aan de rechter: "Was hätten Sie denn gemacht?" blijft uiteraard onbeantwoord. Als haar gevraagd wordt iets te schrijven, zodat haar handschrift vergeleken kan worden met dat bericht, verklaart ze plotseling: "Ich gebe zu, dass ich den Bericht geschrieben habe." Dit is de laatste aanwijzing die de schrijver ons geeft, voordat nu de ontdekking gedaan wordt die niet alleen de titel verklaart maar die ook welsprekend is voor de symbolische betekenis van dit boek als spirituele ontwikkelingsroman. Want nu gaat Michael Berg tijdens een wandeling ineens een licht op: Hanna kan niet lezen en schrijven! Dat verklaart alles: het voorlezen, de ruzie over het briefje tijdens de fietstocht, haar houding voor de rechtbank, het wisselen van banen en woonplaatsen, enz.

Hanna krijgt, hoewel ze vertwijfeld voor zichzelf knokt, steeds meer de schuld op haar schouders gelegd, totdat ze uiteindelijk opgeeft. Michael Berg twijfelt zeer of hij naar de voorzitter van de rechtbank

moet gaan en hem duidelijk maken dat Hanna analfabeet is. Maar hij begrijpt ook dat Hanna perse niet wil dat men dat ontdekt. De betekenis hiervan zou kunnen zijn: men kan niet voor iemand anders beslissen, iets wegnemen. Ieder mens moet zijn eigen karmische weg zelf gaan. Hanna schaamt zich erover analfabeet te zijn. Mag je daaraan voorbij gaan? En hier richt de schrijver zich ook rechtstreeks tot ons:

“Stell dir vor, jemand rennt in sein Verderben, absichtlich, und du kannst ihn retten – rettest du ihn? Stelle dir eine Gerichtsverhandlung vor und einen Angeklagten, der bestraft wird, wenn er nicht offenbart, dass er Linkshändler is und daher die Tat, die mit der rechten Hand ausgeführt wurde, nicht begangen haben kann, der sich aber schämt, dass er Linkshändler ist – sagst du dem Richter was los ist? Stell dir vor dass er schwul ist, die Tat als Schwuler nicht begangen haben kann, sich aber schämt schwul zu sein. Es geht nicht darum, ob man sich schämen sollte Linkshändler oder schwul zu sein – stell dir einfach vor, dass der Angeklagte sich schämt.”

Michael besluit naar zijn vader te gaan, de filosoof, die hem verklaart dat het niet om geluk draait in de wereld, maar om waarde en vrijheid. Hij stelt ook de vraag of een volwassene het recht heeft te oordelen over wat voor een ander goed is of wat de ander zou moeten doen. Wel kun je met die ander praten om te proberen hem of haar tot inzicht te brengen. Maar Michael kan niet met Hanna praten.

Hij brengt een bezoek aan het concentratiekamp Struthof in de Elzas. Hij lift erheen en krijgt een lift van een vrachtwagenchauffeur die hem zegt dat iemand doodt omdat de mensen die hij ter dood brengt hem volkomen onverschillig zijn: hij doet gewoon zijn werk. Als Michael hem dan vraagt of hij dat ook gedaan heeft, wordt de chauffeur woedend en smijt hem uit de auto. Hier rijst het beeld op van de mens die op weg is (de chauffeur) in een bepaalde fase van zijn evolutie en die daarmee zijn eigen standaard hanteert van wat goed en slecht is. Als de ander dat wat

voor hem goed is als slecht voorspiegelt wil hij daarvan niets weten. Het inzicht zal van binnen uit moeten komen, door eigen ervaringen, door eigen evolutie, het kan niet van buitenaf worden opgelegd, ook al doet onze samenleving met haar wetten, haar rechtspraak, alsof dat wel kan. De samenleving is een spel, een politiek, sociaal en economisch spel waarin we allemaal meedoen, maar zij kan uiteindelijk nooit hoger staan dan de individuele eigen verantwoordelijkheid van het spirituele wezen dat wij op dit evolutieniveau als ‘mens’ aanduiden.

Michael wil Hanna's misdaad tegelijkertijd begripen en veroordelen, maar daarvoor was deze te verschrikkelijk. De verdoving die hij over zijn gevoelens legt stelt hem in staat verder te leven. Hanna wordt tot levenslange gevangenschap veroordeeld.

In het derde deel zien we hoe Michael door een ernstige ziekte uit zijn verdoofd zijn gehaald wordt: “alle Fragen, Ängste, Anklagen und Selbstvorwürfe, alles Entsetzen und aller Schmerz waren wieder da”. Het is de tijd van het worstelen met het Nationaal-Socialistisch verleden, een generatieconflict dus. Hoe kan de jeugd van de ouders uit het nationaal-Socialisme iets accepteren? De collectieve schuld is voor hen beleefde werkelijkheid. De liefde voor de ouders verstrikt de kinderen in hun schuld. Er is hiervoor geen troost, alleen schaamte en het daaronder lijden. Door beschuldigend naar de vorige generatie te wijzen wordt de schaamte niet opgeheven, maar wordt het passieve lijden aan die schaamtegevoelens omgezet in energie, activiteit, agressie. Michael vertolkt dit grote probleem in deze roman door zijn worsteling met zijn gevoelens ten opzichte van Hanna. Hij moet met de beschuldigende vinger wijzen naar Hanna, maar diezelfde vinger wijst ook naar hemzelf terug. Hij had haar uitgekozen en liefgehad. Liefhebben maakt medeverantwoordelijk, want in de liefde wordt de ander een deel van jezelf, daagt het besef dat menszijn betekent de onvolmaaktheden, de fouten van zowel jezelf als de ander te zien en te aanvaar-

den: je kunt niet tegelijkertijd veroordelen en aanvaarden. Hier gaapt een kloof tussen onze stoffelijke wereld en de wereld van het spirituele. Hier kunnen we indelingen maken, classificaties van goed en kwaad; op het andere gebied, waaraan je slechts door de liefde kunt raken, kent men al die tegenstellingen niet: het is het rijk van de eenheid van al het bestaande. Ook in deze wereld voorvoelen we daar vaak iets van, maar we kunnen het niet omzetten. Vandaar de worsteling van Michael Berg, die de worsteling is van de na-oorlogse generatie, maar ook de worsteling van ons allemaal, op weg naar vervolmaking.

Michael huwt met de rechtsgeleerde Gertrud, wanneer deze zwanger van hem blijkt te zijn. Maar hij vertelt haar niets over Hanna. Hij komt erachter dat hij niet los van Hanna is en als hun dochter Julia vijf jaar oud is, laten Michael en Gertrud zich van elkaar scheiden. Hij voelt zich schuldig tegenover zijn dochter (weerspiegeling van het schuldgevoel van de ouders uit de oorlogstijd ten opzichte van hun kinderen). Het beroep dat hij kiest, n.l. rechts-geschiedenis, is eigenlijk een vlucht. Maar het is ook een ergens aankomen. Geschiedenis bedrijven betekent bruggen slaan tussen verleden en heden. Lang dacht Michael dat er sprake was van een vooruitgang in de geschiedenis van het recht, een ontwikkeling naar meer goedheid, schoonheid en waarheid, meer rationaliteit en humaniteit. Later verloor hij dat geloof; hij ziet in dat er wel sprake is van doelgerichtheid in de rechtsgeschiedenis, maar het doel dat bereikt wordt is het begin van waaruit gestart werd en van waaruit hij, nauwelijks aangekomen, weer op weg moet gaan. Hij vergelijkt het met het verhaal van de 'Odyssee', het verhaal van op weg zijn, doelgericht én doelloos, succesvol én vergeefs.

Dan begint hij Hanna weer voor te lezen, te beginnen bij de 'Odyssee'. Hij schenkt haar een cassetterecorder en stuurt haar steeds cassettes die hij heeft ingesproken.

Later volgen nog vele ander vertellingen, romans, toneelstukken en gedichten, en ook geschriften van zijn eigen hand; hij blijft dat doen tot in het 18^e jaar van Hanna's gevangenschap.

Na vier jaar komt er een groet terug van Hanna, door haarzelf geschreven. Michael, die intussen alles over analfabetisme gelezen heeft, is daarover geweldig verheugd, want hij beseft terdege hoe ongelooflijk veel moeite het haar gekost moet hebben om nu nog te leren lezen en schrijven. Maar hij is ook bedroefd over haar, in zijn ogen, mislukte leven. Zelf schrijft hij haar nooit, maar hij blijft haar wel voorlezen op cassette. Dit is zijn manier om met haar te praten.

Op verzoek van de directrice van de gevangenis zorgt hij voor een woning en werk voor Hanna, maar hij bezoekt haar pas vlak voordat ze uit de gevangenis ontslagen zal worden. Ze is grijs en dik geworden en ze ruikt als een oude vrouw. Ze verklaart hem dat niemand haar ooit begrepen heeft en dat dus ook niemand haar rekenschap kon vragen, maar dat de doden dat wel doen sinds ze in de gevangenis is, want die begrijpen haar. Daarmee geeft ze ook aan dat ze zelf een grote geestelijke groei heeft doorgemaakt.

Op de dag voordat hij haar zal afhalen belt hij haar op: haar stem is jong gebleven. De volgende dag is ze dood: ze heeft zichzelf opgehangen. De directrice toont Michael Hanna's cel; er staan veel boeken, naslagwerken en studies over de concentratiekampen uit de oorlog. De directrice verklaart dat Hanna met hem heeft leren lezen, doordat ze de boeken die hij op cassette voorlas erbij nam en mee probeerde te lezen. Daarna had ze zichzelf ook nog leren schrijven. Ze had zeer verlangd naar een brief van Michael. Hij kan nauwelijks zijn tranen terugdringen als hij dat hoort.

Hanna heeft een testament nagelaten. Daarin vraagt ze Michael om de 7000 Mark die ze gespaard heeft aan de dochter te geven die indertijd de kerkbrand had overleefd en groet ze hem voor het laatst.

Michael vraagt hoe Hanna in de gevangenis geleefd heeft. Ze leefde er als in een klooster en werd als een autoriteit en een wijze vrouw gezien door de medegevangenen. Totdat ze het een paar jaar geleden opgegeven had. Blijkbaar was haar liefde voor Michael ook gegroeid en had ze gehoopt dat deze wederzijds zou zijn. Maar Michael had haar immers nooit teruggeschreven. En zonder liefde kan de mens niet verder leven. Vandaar het beeld van de oude, vies ruikende, grijze vrouw.

Michael brengt het geld naar New York en besloten wordt dat het ten goede zal komen aan een Joodse instelling voor analfabeten. Na tien jaar verklaart Michael Berg dat hij, kort na Hanna's dood, besloot haar geschiedenis op te schrijven, allereerst om los te komen van zijn schuldgevoelens. Maar het lukte hem pas om de geschiedenis op te schrijven toen hij die doelstelling opgaf. Hij heeft er nu vrede mee. Ervan loskomen kan hij niet, want daarvoor waren hun beider levens te zeer met elkaar verweven. Hij drukt dat zo uit:

“Die Schichte unseres Lebens ruhen so dicht aufeinander auf, dass uns im Späteren immer Früheres begegnet, nicht als Abgetanes und Erledigtes, sondern gegenwärtig und lebendig”.

Deze gecompliceerde roman kent een aantal belangrijke vraagstukken die ik hier nog even kort wil aanstippen, zonder er verder nog uitgebreid op in te gaan; allereerst gaat het om **schuld**

- van Hanna naar Michael, omdat hij nog zo jong is?
- van Hanna, omdat ze opzichter was in een KZ-Lager?
- van Michael naar Hanna, omdat hij haar heeft verloochend?
- idem, omdat hij een misdadiger heeft liefgehad?
- van de oudere generatie, ook al zijn ze niet allemaal (pro-)nazi's geweest?
- is er sprake van collectieve schuld?
- werkt schuld door in later generaties?
- van gescheiden ouders naar kinderen?

Een ander vraagstuk dat in de roman op meerder plaatsen aan de orde gesteld wordt is dat van **straf**

- is Hanna's straf terecht?
- kan een rechter oordelen en straf bepalen?
- kan een mens überhaupt oordelen over een ander mens?
- wordt Michael gestraft voor zijn liefde voor Hanna?
- straft Hanna zichzelf?

Een derde vraagstuk dat in dit boek heel duidelijk naar voren komt is ook belangrijk, dat van **Verwerking**

- hoe verwerk je het nazi-verleden?
- de vroegere liefdesverhouding (die verplichtingen schept)
- je eigen daden uit het verleden
- als naoorlogse jeugd het oorlogsverleden (“Vergangenheitsbewältigung” die zich uit als generatieconflict)

Tenslotte speelt in ‘Der Vorleser’ nog het thema van de **Schaamte**

- vanwege het verleden van je eigen land
- vanwege de nazi-ouders
- vanwege analfabetisme
- vanwege milieuverschillen
- vanwege het verraad naar je geliefde toe (Michael)
- vanwege het in de steek laten van je kind bij scheiding

Bernard Schlink zette een ingenieus verhaal in elkaar over oorlog, schuld, schaamte en boete. De mensheid is niet simpel op te delen in goed en fout. Wie inzicht heeft in de motieven van de mensen ziet de eenvoud verbrokkelen en hoogst complex worden. Mensen die zich in de oorlog fout gedragen hebben kun je niet zomaar afschrijven als louter monsters. Deze roman laat zien dat het allemaal onduidelijke, genuanceerder ligt. Schlink zei daarover in een interview: “Dit is de ervaring van mijn generatie: onze ouders, de leraren, de professoren, konden charmant zijn, groots, verstandig – en desalniettemin hadden ze in het Derde Rijk dat en dat en dat onderschreven. Die spanning maakt

het zo moeilijk snel met je oordeel en veroordeling klaar te staan”.

De schrijver reikt ons geen pasklare antwoorden aan, maar door ons lezers onszelf te laten identificeren met Hanna, die dan later opzichtster in een concentratiekamp blijkt te zijn geweest, laat hij ons aan den lijve voelen hoe gecompliceerd alles is: want het is onmogelijk geworden haar zomaar te veroordelen. Nu moeten we zelf worstelen en gaan nadenken, zoals Michael dat ook deed, en zoals de gehele na-oorlogse generatie in Duitsland en elders dat deed, en iedereen die ook in deze tijd met de gruwelen van oorlog en geweld geconfronteerd wordt. Een simpele berechting heft de schaamte en het schuldgevoel niet op; sterker nog, de vraag naar wat rechtdoen eigenlijk betekent komt beklemmend naar voren, zoals we al zagen.

Een simpele berechting heft de schaamte en het schuldgevoel niet op; sterker nog, de vraag naar wat rechtdoen eigenlijk betekent komt beklemmend naar voren.

Schlink gebruikt in zijn roman ook prachtige symbolen. We zagen al Hanna's dwangmatige drang om zich te douchen, te wassen. Deze wasdwang zien we ook bij Shakespeare in zijn toneelstuk *Macbeth*, als Lady Macbeth de moorden van zich af wil wassen. We zagen ook de symboliek van de droom over het huis waar Hanna woonde. Een ander veel gebruikte vorm van symboliek is die van de jaargetijden: in het eerste deel, als de verhouding tussen Michael en Hanna begint is het lente; het taalgebruik is dan eerder poëtisch te noemen. In het tweede deel, waarin Michael volwassen wordt en afstudeert, is het zomer. Het taalgebruik is intellectueel, reflexief, filosofisch. In het derde deel, waarin Hanna in de gevangenis leert lezen en schrijven m.b.v. Michael's voorleesbandjes en zich uiteindelijk van het leven berooft, is het

herfst. Het taalgebruik is dan zowel poëtisch als filosofisch.

Een vraag die nog blijft hangen is: Waarom heeft Hanna zich opgehangen?

- omdat ze nooit een brief van Michael kreeg?
- omdat ze zich al te zeer schuldig voelde wegens haar nazi-verleden?
- omdat ze angst had om de confrontatie met het leven buiten de gevangenis aan te gaan?
- als zelfopgelegde boete / straf voor haar misdaad?

De lezer mag het zelf bepalen, want de roman draagt geen 'alwetende' oplossingen aan. Het leven laat zich niet eenvoudig oplossen met wat gerichte uitspraken. Wij zullen er ieder voor onszelf mee moeten worstelen en zoeken. Het kenmerk van een goede roman is juist die complexiteit, die meerduidigheid. Misschien mag je zeggen dat 'Der Vorleser' ook een pleidooi is voor het lezen. Zeker in onze tijd lijkt het lezen plaats te maken voor de consumptie van losse beelden via tv, internet en ander visuele media, waardoor het eigen creatieve denkproces bepaald niet gestimuleerd wordt, maar de gevoelens eerder dreigen af te stompen.

Voor mij als lezer was het meest boeiende aspect van het lezen van *Der Vorleser* het ervaren van deze roman als metafoor voor de evolutie van de mens. Aan het begin is hij nog een onbeschreven blad, een analfabeet zogezegd. Hij staat aan het begin, in de lente a.h.w. van zijn cyclische levensreis. Langzaam ontwikkelt hij zijn menselijke kwaliteiten, d.w.z. hij ontwikkelt zijn denkvermogen, en daarvoor wordt hier de literatuur als symbool gebruikt. Wat waren de boeken die Michael Berg aan Hanna voorlas? Het waren de grote werken uit de wereldliteratuur: Homerus' *Odysee*, Tolstoj's *Oorlog en Vrede*, Goethe, Heine en zovele anderen. Al deze romans, toneelstukken en poëzie vormen de spiegel van de ontwikkelingsgang der mensheid. In deze roman komt bij deze evolutionaire

ontwikkeling ook de vraag van goed en kwaad aan de orde. Wat op een bepaald moment de juiste keuze lijkt te zijn, kan in een latere ontwikkelingsfase niet langer als goed ervaren worden en moet dan weer in evenwicht gebracht worden. Dit is een prachtige weergave van de Wet van Karma. Vandaar ook dat de vraag of iemand in staat is te oordelen over iemand anders, laat staan hem te veroordelen, indringend aan de orde gesteld wordt in dit boek. Als Hanna in alle oprechtheid en ernst aan de rechter vraagt: “Was hätten Sie denn gemacht?”, dan valt de hele rechtszaal stil. Want wat moest de rechter zeggen, wat kón hij daarop antwoorden?

Uit de roman blijkt dat de mens, naarmate hij verder evolueert, leert lezen en schrijven om in de termen van dit boek te blijven, hij ook steeds meer leert zelf verantwoordelijkheid te dragen. In Hanna's geval wordt dit gesymboliseerd door haar verblijf in de gevangenis als in een klooster en door het lezen van alles wat zij over de concentratiekampen kan vinden. Zij neemt daarmee zelf de verantwoordelijkheid voor haar daden bewust op zich, en daarmee zijn we aan het einde van haar leven, als bewustwordingsfase in haar evolutionaire

proces, gekomen. Niet dat we de illusie hebben dat daarmee haar evolutie voltooid is. Bernard Schlink maakt dat zeer duidelijk in de passage waarin hij de vraag stelt of er sprake is van vooruitgang van het recht, een ontwikkeling naar meer schoonheid, waarheid, liefde en humaniteit, waarover we eerder spraken. Hij vergeleek de ontwikkelingsgang met het verhaal van de ‘Odyssee’. Voor ons als theosofen is het een schitterende verwoording van de cyclische pelgrimstocht van de monade op weg naar werkelijk inzicht in liefde en waarheid. Ik geloof dat juist daarom Bernard Schlink's roman *Der Vorleser* zo'n sterk boek is, omdat de schrijver zich als het ware boven het concrete thema verheft en het plaatst in een religieus-filosofische context. Begrijpen betekent dan niet meer oordelen. Trouwens, de ander en jezelf, daar kun je eigenlijk geen onderscheid tussen maken.

De laatste, al eerder geciteerde, regels uit de roman onderstepen deze stellingname in mijn ogen welsprekend:

“Die Schichten unseres Lebens ruhen so dicht aufeinander auf, dass uns im Späteren immer wieder Früheres begegnet, nicht als Abgetanes und Erledigtes, sondern gegenwärtig und lebendig”.

De volledige mens, de mens die heel geworden is (en daardoor 'heilig'),
is degene die het universele met het individuele verenigt,
de uniekheid van het moment
met de eeuwigheid van de cyclische wederkeer
van constellaties en uiterlijke situaties.

Lama Anagarika Govinda